

بررسی شیوع مصرف مواد محرک، الکل و داروهای روانگردان در نوجوانان و جوانان ۱۵-۳۵ ساله شهر تهران دکتر مصطفی حمدیه^{۱*}، دکتر نبی مطلبی^۲، دکتر حسین عاشری^۲، اشرف بروجردی^۴

^۱بخش روانپزشکی، بیمارستان طالقانی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی
^۲واحد جهاد دانشگاهی، دانشگاه علوم پزشکی تهران
^۳پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

چکیده

سابقه و هدف: بررسی حاضر با هدف دستیابی به تصویری جامع از شیوع مصرف مواد محرک، الکل و داروهای روانگردان در افراد ۱۵ تا ۳۵ ساله تمامی مناطق شهرداری شهر بزرگ تهران در سال ۸۴-۸۳ صورت گرفته است. **روش بررسی:** نوع مطالعه توصیفی و مقطعی بوده و جامعه آماری شامل تمامی افراد بین ۳۵ تا ۱۵ساله ساکن در شهر تهران است. این مطالعه در زمستان ۱۳۸۳ و بهار ۱۳۸۴ در سطح مناطق ۲۲ گانه شهر تهران صورت گرفت. اطلاعات به وسیله پرسشنامه‌ای مشتمل بر متغیرهای اصلی و دموگرافیک و به روش پرسشنامه کتبی (خودایفا) جمع‌آوری شد. روش نمونه‌گیری، خوشه‌ای و تعداد نمونه‌های اخذشده، ۸۱۷۵ نفر بوده است. پس از نمونه‌گیری، داده‌ها در بانک اطلاعاتی ثبت شده و به وسیله نرم‌افزار SPSS تجزیه و تحلیل شدند. **یافته‌ها:** شیوع مصرف داروهای روانگردان، ۳/۸٪؛ مواد محرک، ۷/۲٪؛ و الکل، ۲۵/۷٪ بود. میانگین نسبی همه گروه‌ها مشابه جمعیت مورد مطالعه و توزیع جنسی در آنها به طور معناداری در جنس مذکر بیشتر بود. از عواملی که با شیوع کم مصرف همراهی دارد، ورزش، تأهل و حضور پدر و مادر در خانواده است. روابط متشنج والدین بیشترین ارتباط را با شیوع مصرف و در جهت افزایش آن داشته است. **نتیجه‌گیری:** به نظر می‌رسد که شیوع مصرف الکل در بین نوجوانان و جوانان، درصد بالایی دارد و پس از آن، مصرف مواد محرک و سپس داروهای روانگردان به ترتیب شیوع ۷/۲٪ و ۳/۸٪ رشد داشته است. همچنین روابط متشنج خانواده ارتباط معناداری با شیوع مصرف بالا دارد.

واژگان کلیدی: شیوع، مواد محرک، الکل، داروهای روانگردان.

مقدمه

یکی از مسایل و معضلات مهم که به خصوص در چند سال اخیر به صورت جدی در جامعه ایران بروز نموده است، موضوع وابستگی و مصرف مواد محرک و الکل و سوءاستفاده از داروهای روانگردان و محرک به ویژه در میان جوانان و نوجوانان است. عوامل متعددی در پیدایش پدیده مصرف مواد محرک، داروهای روانگردان و الکل دخالت دارد. از طرفی به

علت عدم انجام پژوهش‌های همه‌گیرشناسی در مورد این پدیده مشکل‌ساز، آمار و ارقام دقیقی از شیوع مصرف این مواد در کشور وجود نداشته و از طرف دیگر به علت عدم همکاری صادقانه افراد جامعه در دادن اطلاعات در مورد مصرف مواد در خود و خانواده و اطرافیان، مشکلات مختلفی در سر راه پژوهش در این زمینه وجود دارد که طراحی و اجرای این گونه مطالعات را با پیچیدگی‌ها و مشکلات خاصی روبرو می‌کند. با این وجود، لزوم بررسی علمی و حتی‌الامکان دقیق وضعیت فعلی مصرف مواد در سطح کشور روشن است و این مطالعه نیز در این راستا و در شهر تهران طراحی و اجرا شد.

*نویسنده مسئول مکاتبات: دکتر مصطفی حمدیه؛ تهران، اوین، خیابان یمن، خیابان پروانه، بیمارستان طالقانی (دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی)، بخش روانپزشکی؛ پست الکترونیک: mostafa_hamdieh@yahoo.com
تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۷/۴/۱۳
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۷/۱۱/۵

از آنجا که تا چندی پیش در کشور ما الگوی سوء مصرف مواد عموماً شامل مصرف مواد مخدر بوده، تحقیقات و به تبع آن اقدامات صورت گرفته نیز در این جهت بوده است. بنابراین مطالعات داخلی که بتوان از آن به عنوان پیشینه یاد کرد وجود نداشت و این خود لزوم انجام سریع‌تر مطالعات مشابه در دیگر شهرها را روشن می‌سازد.

در یک پژوهش همه‌گیرشناسی در سال ۱۳۸۳ در مورد شیوع مصرف مواد در دانش‌آموزان دبیرستانی شهر رشت، گزارش شد که مصرف سیگار و الکل در دانش‌آموزان دبیرستانی شهر رشت شایع و شیوع آن در دانش‌آموزان پسر بیشتر می‌باشد. در این گزارش، فراوانی مصرف سیگار ۱۸/۴٪، الکل ۱۲/۶٪، تریاک ۱/۴٪، حشیش ۱/۳٪، اکستازی ۰/۷٪ و هروئین ۰/۳٪ اعلام شده است (۱). در رابطه با پژوهش‌های خارجی در این زمینه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

در یک پژوهش در ایالت اوهایوی آمریکا، در بین ۲۴۹ نوجوان و جوان مصرف‌کننده مواد محرک، ۸۹/۶٪، ماری‌جوانا؛ ۸۰/۳٪ کوکابین؛ و ۷۶/۳٪ کراک و کوکابین مصرف می‌کردند (۲). در یک پژوهش گسترده در ۱۰۷ شهر بزرگ برزیل در سال ۲۰۰۱، تعداد ۸۵۸۹ شهروند ۶۵-۱۲ ساله از نظر سوء مصرف داروها و مواد مورد ارزیابی قرار گرفتند. نتایج نشان داد ۶۸/۷٪ افراد مورد بررسی، الکل مصرف می‌کردند که نزدیک به مصرف الکل در شیلی (۷۰/۸٪) و آمریکا (۸۱٪) بود. مصرف دخانیات ۴۱/۱٪ بود که کمتر از مصرف در آمریکا ۷۰/۵٪ است. مصرف ماری‌جوانا ۶/۹٪ بود که در کلمبیا، ۵/۴٪؛ در آمریکا، ۳۴/۲٪؛ و در انگلستان، ۲۵٪ می‌باشد. مصرف کوکابین ۲/۳٪ بود که در آمریکا ۱۱/۲٪ است. سوء مصرف مواد استنشاقی، ۵/۸٪ بود که در کلمبیا، ۱/۴٪ و در انگلیس، ۲٪ جمعیت عمومی است. سوء مصرف داروهای بنزودیازپین ۳/۳٪ بود که در آمریکا ۵/۸٪ است. مصرف هروئین فقط ۰/۴٪ بود در حالی که در آمریکا ۱/۲٪ و در کلمبیا ۱/۵٪ است (۳). در یک تحقیق دیگر در کشورهای اروپایی و نروژ، در مورد سوء مصرف داروها و مواد در بین جوانان ۱۸-۲۵ نتایج زیر به دست آمد (۴):

بیشترین ماده مورد مصرف حشیش بود که شیوع آن ۳٪ می‌باشد. سوء مصرف مواد اپیویدی، کوکابین و آمفتامین در کشورهای عضو اتحادیه اروپا و نروژ بین ۳ تا ۹ درصد بود. در مردان، سوء مصرف مواد و داروها شیوع بیشتری داشت.

در یک پژوهش انجام شده در مورد تزریق کوکابین و کراک در بین جوانان آمریکایی در سال‌های ۱۹۹۷ تا ۱۹۹۹ که به وسیله اسکات سنتی بانیز و همکاران در سال ۲۰۰۵ انجام

گرفته است، ۳۲۹ نفر از ۲۱۹۸ (۱۵٪) سابقه تزریق کراک و کوکابین داشته‌اند (۵).

در یک پژوهش انجام شده در مورد مصرف مواد محرک در بین نوجوانان سن دبیرستان در برزیل که بوسیله خوزه لولین و همکاران انجام گرفته است (۳)، مصرف الکل ۶۸/۹٪، تنباکو ۲۲/۷٪، ماری‌جوآنا ۶/۶٪، داروهای بنزو دیازپین ۳/۸٪، آمفتامین ۲/۶٪، کوکابین ۱/۶٪ و داروهای آنتی‌کولینرژیک ۱٪ گزارش شده است.

هدف این مطالعه دستیابی به توزیع سنی، جنسی، فراوانی منطقه‌ای و فراوانی جنسی- منطقه‌ای افراد مصرف‌کننده مواد محرک در نوجوانان و جوانان شهر تهران بود. همچنین در این مطالعه، فراوانی افراد مصرف‌کننده بر حسب وضعیت تأهل، تحصیلات، اشتغال، روابط متشنج خانوادگی و انجام ورزش تعیین شد.

مواد و روش‌ها

نوع مطالعه، مقطعی و جامعه مورد مطالعه، نوجوانان و جوانان ۱۵ تا ۳۵ ساله ساکن شهر تهران بودند. معیارهای ورود به مطالعه عبارت بودند از: رضایت کامل شرکت‌کننده و همکاری داوطلبانه وی، سکونت در تهران در حین مطالعه و حداقل یک سال قبل از آن، قرار داشتن در محدوده سنی ۱۵ تا ۳۵ سال، عدم اقامت در زندان‌ها، بازداشتگاه‌ها، بازپروری‌ها یا مراکز ترک اعتیاد سرپایی در زمان مطالعه.

زمان انجام مطالعه، نیمه دوم سال ۱۳۸۵ و نیمه اول سال ۱۳۸۶، و مکان انجام مطالعه، مناطق ۲۲ گانه شهر تهران شامل دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، مدارس، آموزشگاه‌ها، اماکن مذهبی، اماکن فرهنگی، مراکز بهداشت و درمان، مراکز قضایی، ادارات دولتی، مراکز ارایه کالا و خدمات غیر دولتی، مراکز نهمیه و سرو غذا، اماکن تفریحی، اماکن ورزشی، و مراکز اقامتی بود. داده‌ها به وسیله پرسشنامه محقق‌ساخته مشتمل بر سؤالات دموگرافیک و اختصاصی و به روش پرسشنامه کتبی (خودایفا) جمع‌آوری شد. پرسشگران همگی دانشجوی رشته‌های مختلف و از دانشگاه‌های متفاوت در سطح شهر تهران بودند که طی یک کارگاه یک روزه شیوه ارتباط با نوجوانان و جوانان و چگونگی پرکردن پرسشنامه به آنان توسط تیم پژوهشگر آموزش داده شد.

تعداد نمونه‌ها، ۸۱۷۵ نفر بود که به شکل متناسب با حجم (proportional to size) از تعداد نوجوانان و جوانان هر منطقه تهران محاسبه شده، سپس در داخل هر منطقه، به روش تصادفی

جدول ۲) توزیع افراد مورد بررسی بر حسب نوع ماده مصرفی به تفکیک جنس

ماده مصرفی	مرد		زن		مقدار P
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
داروهای روانگردان	۲۲۹	۷۴	۸۴	۲۶	<۰/۰۵
مواد محرک	۴۹۵	۸۷	۷۴	۱۳	<۰/۰۵
الکل	۱۷۹۶	۸۶	۲۹۲	۱۴	<۰/۰۵
سیگار	۱۳۸۵	۸۶	۲۲۶	۱۴	<۰/۰۵

جدول ۳) توزیع افراد مورد بررسی بر حسب نوع ماده مصرفی به تفکیک تأهل

ماده مصرفی	مجرد		متأهل		جمع		مقدار P
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
روانگردان	۲۵۵	۸۵/۹	۴۲	۱۴/۱	۲۹۷	۱۰۰	<۰/۰۵
مواد محرک	۴۸۶	۸۷/۱	۷۲	۱۲/۹	۵۵۸	۱۰۰	<۰/۰۵
الکل	۱۷۵۲	۸۵	۳۰۸	۱۵	۲۰۶۰	۱۰۰	<۰/۰۵
سیگار	۱۳۰۵	۱۷/۶	۲۷۹	۸۲/۴	۱۵۸۴	۱۰۰	<۰/۰۵

همانگونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود در انواع سوءمصرف، تعداد مردان بیشتر است. با توجه به جدول ۲ ضمن آنکه معنی‌داری این تفاوت توسط آزمون‌های آماری ثابت شده، نسبت مرد به زن در گروه مواد محرک، الکل و سیگار ۶ به ۱، اما در گروه داروهای روانگردان، ۳ به ۱ می‌باشد که نشان‌دهنده استفاده بیشتر داروهای روانگردان در زنان نسبت به مواد محرک و الکل است. طبق آزمون‌های آماری انجام‌شده، تفاوت معنی‌داری در میزان شیوع سوءمصرف مواد محرک، الکل و داروهای روانگردان در افراد مجرد در مقایسه با متأهلین وجود دارد و در کلیه گروه‌ها شیوع متأهلین کمتر است، هر چند با توجه به ضرورت حفظ بنیان خانواده و دوری از آفات آن همین میزان هم در خور توجه و تأمل است. همین تفاوت معنی‌دار در مورد شیوع مصرف بیشتر سیگار در متأهلین نسبت به مجردین البته در جهت معکوس وجود دارد؛ یعنی درصد سیگاری‌ها در متأهلین بیشتر است.

جدول ۴) توزیع افراد مورد بررسی بر حسب نوع ماده مصرفی

گروه ماده مصرفی	و به تفکیک عوامل			
	کل افراد	متأهلین	ورزشکاران	حضور خانواده
داروهای روانگردان	۳/۸٪	۲/۹٪	۳٪	۳/۵٪
مواد محرک	۷/۲٪	۴/۹٪	۵٪	۲۹٪
الکل	۲۵/۷٪	۲۱/۸٪	۲۴/۵٪	۵۳٪
سیگار	۱۹/۸٪	۱۹/۳٪	۱۲/۵٪	۴۳/۵٪

جدول ۴ از تلفیق جداول مقایسه‌ای این گزارش به وجود آمده است. این جدول، نشان‌دهنده شیوع سوءمصرف در چند حالت و مقایسه آن با میزان کلی به دست آمده است که نتایج جالب و

خوشه‌ای (Clustered randomized) اقدام به نمونه‌گیری شد. اطلاعات به دست آمده، با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۱۳، تجزیه و تحلیل شد.

یافته‌ها

سن پرسش‌شوندگان همانطور که ذکر شد، از ۱۵ تا ۳۵ سال متغیر بود. میانگین سن آنها ۲۱ سال با انحراف معیار ۴/۷ می‌باشد. ۵۴/۴٪ (۴۴۴۴ نفر) افراد شرکت‌کننده در مطالعه را مردان، و ۴۵/۶٪ (۳۷۳۱ نفر) آنان را زنان تشکیل می‌دادند. از نظر وضعیت تأهل، در زمان انجام مطالعه ۱۷/۹٪ (۱۴۶۱ نفر) شرکت‌کنندگان متأهل، ۸۰/۱٪ (۶۵۴۷ نفر) مجرد بودند و ۱/۲٪ (۹۹ نفر) متارکه کرده و یا همسرشان فوت شده بود. ۰/۸٪ (۶۸ نفر) نیز به این سؤال پاسخ نداده بودند. از نظر وضعیت تحصیلات، ۶/۷٪ (۵۴۹ نفر) راهنمایی و پایین‌تر، ۶۶/۹٪ (۵۴۶۶ نفر) متوسطه و دیپلم، ۰/۴٪ (۲۹ نفر) تحصیلات حوزوی و ۲۵/۶٪ (۲۰۹۶ نفر) تحصیلات دانشگاهی داشته و ۰/۴٪ (۳۵ نفر) به این سؤالات پاسخ نداده بودند. از نظر نوع شغل، ۳۴/۵٪ (۱۰۴۳ نفر) کارمند بوده و بقیه نظامی، کارگر، کاسب، خانه‌دار، بیکار و یا دارای سایر مشاغل بودند. از نظر وضعیت سلامتی، ۹۳٪ (۷۶۰۱ نفر) از شرکت‌کنندگان خود را سالم و ۶/۸٪ (۵۶۶ نفر) خود را بیمار ارزیابی کردند و ۰/۲٪ (۱۸ نفر) نیز به این سؤال پاسخ ندادند. از نظر وضعیت سلامتی عصبی، ۷۳/۳٪ (۵۹۹۲ نفر) از شرکت‌کنندگان خود را بدون مشکل عصبی و ۲۶/۱٪ (۲۱۳۵ نفر) خود را دارای مشکل عصبی ارزیابی کرده بودند. ۰/۶٪ (۴۸ نفر) به این سؤال پاسخ نداده بودند.

از نظر مصرف مواد محرکی چون سیگار، حشیش، ماری‌جوانا، گراس، ال اس دی، اکستازی، یا شیشه در زمان انجام مطالعه، ۸۹/۵٪ (۷۳۱۴ نفر) پاسخ "خیر" و ۷٪ (۵۶۹ نفر) پاسخ "مثبت" را در پرسشنامه علامت زده و ۳/۶٪ (۲۹۲ نفر) به این سؤال پاسخ نداده بودند.

مطابق جدول ۱، توزیع سنی افراد مصرف‌کننده مواد محرک، الکل، سیگار و داروهای روانگردان با یکدیگر و با بقیه افراد جامعه تفاوت چندانی ندارد. تنها نکته قابل توجه در این جدول، پایین‌بودن میانگین سنی مصرف‌کنندگان الکل و داروهای روانگردان نسبت به سیگار و مواد محرک می‌باشد که از میانگین کل هم پایین‌تر است.

جدول ۱) سن افراد مورد بررسی بر حسب نوع ماده مصرفی		
ماده مصرفی	میانگین سنی	انحراف معیار
داروهای روانگردان	۲۰	۴/۴
مواد محرک	۲۱	۴/۲
الکل	۲۰	۴/۲
سیگار	۲۱	۴/۶
همه موارد	۲۱	۴/۶

در پژوهش نجفی و همکاران، ضمن اینکه شیوع مصرف سیگار و الککل نسبت به سایر مواد در بین دانش‌آموزان شهر رشت بیشتر بوده است، این شیوع در دانش‌آموزان پسر به صورت معنی‌داری بیشتر از دانش‌آموزان دختر بوده است.

همچنین در پژوهش جورگین رهیم و همکاران در کشورهای اتحادیه اروپا ضمن آنکه مصرف حشیش بیشتر از سایر مواد محرک بوده است؛ در مردان سوءمصرف مواد و داروها شیوع بیشتری داشته است.

با دقت در جدول شماره ۴ مشخص می‌شود تأهل، ورزش و حضور هر دو والد در خانواده عواملی هستند که در کاهش شیوع مصرف مواد محرک، الککل، سیگار و داروهای روانگردان نقش داشته‌اند که در تحقیقات قبلی به این فاکتورها پرداخته نشده است. همچنین وجود فضای متشنج در خانواده در افزایش سوءمصرف مواد بطور کلی مؤثر بوده است که در پژوهش نجفی و همکاران تنها به فاکتور ارضای حس کنجکاوی در شیوع بیشتر سوءمصرف توجه و اشاره شده است.

محدودیت‌های پژوهش و پیشنهادها: محدودیت عمده‌ای که کار پژوهش را با مشکل مواجه ساخت در درجه اول ورود به مراکز و اماکنی بود که نوجوانان و جوانان به نحوی مشغول به کار یا تحصیل و یا سرگرم تفریح بودند که این کار از طریق مساعدت مسئولین وقت معاونت اجتماعی وزارت کشور میسر گردید. محدودیت دیگر، در اخذ اطلاعات در مورد مصرف مواد و الککل از افراد جامعه بود؛ به طوری که گاهی، افراد بعضی از سؤالات را پاسخ نمی‌دادند؛ لذا پرسشنامه‌هایی که تعداد سؤالات پاسخ داده نشده بیش از ۳ عدد بود از تحقیق کنار گذاشته شد. پیشنهاد می‌شود پژوهش حاضر به صورت یک طرح ملی در تمامی کشور پیگیری شود تا نتیجه نهایی آن راهگشای برنامه‌ریزی مسئولین بهداشت روانی برای پیشگیری از گسترش سوءمصرف مواد گردد.

تشکر و قدردانی

پژوهشگران از همکاران جهاد دانشگاهی علوم پزشکی تهران که در کار اجرایی پروژه و مدیریت آماری آن نقش به‌سزایی داشته‌اند. همچنین از معاونت اجتماعی و شوراهای وقت وزارت کشور که مدیریت مالی پروژه را بر عهده داشته‌اند، تشکر فراوان دارند.

مفیدی نشان می‌دهد. همانطور که ملاحظه می‌شود شیوع انواع سوءمصرف‌ها در حالتی که فرد متأهل است یا ورزش، جزء تفریحات وی بوده، یا پدر و مادر هر دو در خانواده حضور دارند، کمتر از میزان کلی است و در این بین متأهل‌بودن با بیشترین کاهش در میزان شیوع همراه است. البته میزان کاهش در سه گروه حتی به نصف هم نمی‌رسد و حداکثر ۲۵٪ کاهش دارد. اما در حضور عاملی مثل روابط متشنج والدین، میزان شیوع چند برابر شده است. اما افزایش در مورد الککل و سیگار بیش از ۲۰٪ (دو برابر)، در مورد مواد محرک بیش از ۴۰٪ (چهار برابر) و در مورد داروهای روانگردان حدود ۶۰٪ (شش برابر) می‌باشد.

بحث

از نظر مصرف مواد محرک ۸۹/۵٪ (۷۳۱۴ نفر) اظهار داشته‌اند که مواد مصرف نمی‌کنند، ۷٪ (۵۶۹ نفر) به مصرف این مواد اشاره مثبت داشته‌اند و ۳/۶٪ (۲۹۲ نفر) به این سؤال پاسخ نداده‌اند. در مقایسه با مطالعه نجفی و همکاران در شهر رشت که شیوع مصرف مواد محرک ۲٪ بوده است شیوع بیشتری را در کلان شهر تهران مطرح می‌کند ولی چین‌چوان ونک در ایالت اوهایوی امریکا مصرف‌کنندگان مواد محرک را بیشتر از شهر تهران مطرح کرد (۲). در پژوهش خوزه کارلوس در برزیل در نمونه ۸۵۸۹ نفری که به نمونه کار در تهران نزدیک است مصرف مواد محرک ۹/۲٪ گزارش شده است که در مقایسه با پژوهش حاضر شیوع بیشتری را در کشور برزیل در ۱۰۷ شهر نشان می‌دهد.

در پژوهش خوزه کارلوس و همکاران که در بین نوجوانان دبیرستان‌های برزیل انجام شده است، مصرف مواد محرک ۱۰/۸٪ بوده است که همچنان بیشتر از شیوع مصرف مواد محرک در پژوهش حاضر است.

در پاسخ به این پرسش که نوجوانان و جوانان تهرانی در مصرف مواد محرک در چه وضعیتی قرار دارند، یافته‌های به‌دست آمده نشان می‌دهد که مصرف مواد محرک در شهر تهران در مقایسه با شهر رشت، شیوع ۳/۵ برابر و در مقایسه با مصرف مواد محرک در کشور برزیل، شیوع یک چهارم دارد. با توجه به جدول ۲ که بیانگر توزیع مقایسه‌ای جنسی افراد در گروه‌های مختلف مصرف‌کننده مواد و داروهاست، در انواع سوءمصرف‌ها درصد مردان به طور معنی‌داری از زنان بیشتر است. در ضمن در مصرف‌کنندگان مواد محرک و الککل و سیگار نسبت مردان به زنان، ۶ به ۱، ولی در سوءمصرف داروهای روانگردان ۳ به ۱ می‌باشد که نهایتاً نشان می‌دهد در بین زنان، مصرف داروهای روانگردان نسبت به مواد محرک و الککل بیشتر است.

REFERENCES

۱. نجفی ک، آوخ ف، خلخالی م ر، نظیفی ف، فرهی ح، فقیرپور م. شیوع مصرف مواد در دانش آموزان دبیرستانی شهر رشت. اندیشه و رفتار. سال ۱۳۸۴؛ سال یازدهم، شماره ۲، ص ۶-۲۳۳.
2. Falck RS, Siegal HA, Wang J, Carlson RG, Draus PJ. Non medical drug use among stimulant-using adults in small towns in rural Ohio. *J Subst Abuse Treat* 2005;28(4):341-9.
3. Galduróz JC, Noto AR, Nappo SA, Carlini EA. Household survey on drug abuse in Brazil: study involving the 107 major cities of the country-2001. *Addict Behav* 2005;30(3):545-56.
4. Rehm J, Room R, Van den Brink W, Kraus L. Problematic drug use and drug use disorders in EU countries and Norway: an overview of the epidemiology. *EUR Neuropsychopharmacol* 2005;15(4):389-97.
5. Santibanez SS, Garfein RS, Swartzendruber A, Kerndt PR, Morse E, Ompad D, et al. Prevalence and correlates of crack-cocaine injection among young injection drug users in the United States, 1997-1999. *Drug Alcohol Depend* 2005;77(3):227-33.